

Révész Sándor

Aczél György

és a fasírt

Aczél miniszterelnök-helyettesi periódusának nagy kérdése, hogy mennyire sikerül a generációváltást szövetségesváltással, fegyvertársváltással követnie. Láttuk, hogy mennyire kiéleződött ez a kérdés a szétbomló „hármasszövetség” belső és külső harcaival és Rényi 1977-es fellépésével kapcsolatban. Az éleződés folytatódott 1978-ban.

1978 nemcsak a színházi kánon átalakulásának, hanem az irodalmi „kánon” átalakulásának is fontos éve volt. Ahogy a hivatalos színházi értékrendben a Nemzeti Színház számít kánonnak, zsinórmértéknek, a hivatalos irodalmi értékrendben az akadémiai kézikönyv és az állami tankönyv. Mindkettő körül 1978-ban sűrűsödtek az események.

1978. május 31-én Aczél Martonvásárra utazott, ahol vélhetően Pándi Pál kezdeményezésére pártvitát rendeztek *A magyar irodalom története 1945–1975* első kötetének (a megjelenése után „sós-kaként” emlegetett kézikönyv) kéziratáról. A vácrátóti duellánsok, Pándi és Király ezúttal vállvetve harcoltak a kézikönyv Szabolcsi Miklóstól származó avantgárd értékelése, az ötvenes évek szocializmusának átfogóbb bírálata, a szocializmus kontinuitásának gyengébb hangsúlyozása, a Kiss Ferenc által írt irodalomkritikai fejezet ellen. A „hármasszövetségből” a „modernista” Szabolcsi fogta össze a kötet szakmai munkálatait, Pándi és Király voltak a lektorok. Először a lektori vélemények alapján, azután a martonvásári vita

alapján át kellett írni a kézikönyvet. A kézikönyv kétségtelenül megújította az irodalmi kánon (ezt garantálta a szerzők és szerkesztők személye), és a szerzők szándékánál kétségkívül sokkal kevésbé újította meg (ezt garantálta a lektorok személye). Pándi lapja, a *Kritika* így is keményen megdorgálta a kézikönyvet, főként a Szabolcsi által írt fejezetet.¹ Aczél a szerzőknél is és a lektoroknál is inkább támogatta a kompromisszumos egyensúlyt.

Rónay László állítása szerint Aczél-nak nem kifejezetten politikai jellegű vétke is van a kézikönyvvel kapcsolatban: „az eredeti példányunkat Aczél György »kölsönkérte« és sosem adta vissza. Hiába kértük, az a példány eltűnt, és nem volt több belőle. (...) Az intézeti kocsis óriási dossziékban vitte el neki a kézikönyvet, s amikor visszakértük, azt mondta, nem tudja, miről van szó.” Sok mindent ezért is újra kellett írni, mert nem volt teljes másolati anyag.²

A martonvásári vita után Aczél hívatta Németh G. Bélát, és megkérdezte tőle, hogy aki oly kevésbé kedveli a népieket, az miért nem áll a „másik oldalra”. Nem valószínű, hogy Aczél-nak a frontvonalak bonyolultabb rajzolatáról és a különböző jellegű messianizmusok lényegi azonosságáról szóló tájékoztatás hiányzott (amit Németh G. Bélától megkaphatott). Sokkal inkább az ellenszenvek kihasználásának opportunus lehetőségeit próbálta kitapogatni.

Németh G. Béla az irodalmi kánon

21

¹ A kézikönyv vitájáról l. Rejtőzködő legendárium, Szerk.: Csáki Judit és Kovács Dezső, Szépirodalmi – Szemtanú, 1990. 116–117., 144–145. o. és Kenyeres Zoltán: A befé-

jezetlen múlt – Irodalomtörténet-írásunk néhány kérdéséről – III. rész, Irodalomtörténet, 1993/4., 950–969. o.

² Rejtőzködő legendárium, 144. o.

megújításának egyik legfontosabb ágense. Az ő szerepe a hetvenes években folyamatosan növekszik. A hetvenes évek elejétől áll kapcsolatban Aczéllal, a kapcsolat a hetvenes évek végére megerősödik. Természetesen nincs szó olyan jellegű viszonyról, mint amilyen Aczél a „hármasszövetség” tagjaihoz fűzte, de Németh G. Béla mindenesetre bekerül Aczél konzultációs körébe, azok közé tartozik, akinek Aczél rendszeresen küldi a könyveit. Németh G. Bélának a Martonvásáron szétszedett kézikönyvhöz is elég sok köze van...

22

De az új tankönyvekhez még több. A vitatott új tankönyvek szerzői Németh G. Béla tanítványai, az ő műhelyéhez tartoznak. Az Aczél vezetésével készült 1972-es közoktatási párthatározat nyitotta meg az alternatív tankönyvek megjelentetésének lehetőségét, az a határozat vezetett el a középfokú irodalomoktatás megújításához és az új irodalomtankönyvek bevezetéséhez is. 1976–77-ben az Irodalomtudományi Intézet új generációjának két reprezentánsa, Veres András és Szegedy-Maszák Mihály pályázati úton elnyerte (illetve egy elhunyt pályatárustól megörökölte) az I–III. osztályos gimnáziumi tankönyvek elkészítésére szóló megbízást. Az I. osztályos tankönyv kézírata 1978 áprilisára elkészült. 1978 szeptemberében megjelent az új gimnáziumi irodalmi tanterv. 1978 novemberében kirobbant a még Aczél második KB-titkári periódusán is túlnyúló tankönyvháború: az ELTE négy tanszék-vezetője (Király István, Pándi Pál, Tolnai Gábor, Mezei József) levélben szólították fel a minisztériumot a tanterv főlülvizsgálatára.³

Az a „másik oldal”, ahová Németh G. Bélának a népiekkel való szembenállása folytán Aczél (alkalomhoz illően leegyszerűsített) logikája szerint át kel-

lett volna állnia, az új tankönyvben és tanrendben (egyéb szemléleti problémák mellett) a magyar irodalom leértékelését látja a világirodalommal és különösen a nyugati világirodalommal szemben (más kérdés, hogy a népnemzeti szárny akkor is tartózkodott a Pándival való együttműködéstől, amikor egyetértett vele.)⁴

Aczél a tankönyvháború kitörése fölöttébb kellemetlenül érintette, mert egymás ellen fordított számára fontos személyeket és megosztott intézményeket. A tankönyv mellett állt az oktatási minisztérium Aczél egyik legközelebbi munkatársával, az akkor miniszterhelyettesként tevékenykedő Knopp Andrással együtt; a TKKO (amelynek a tankönyvvel foglalkozó oktatáspolitikai alosztályát miniszterhelyettesége után szintén Knopp irányítja, majd természetesen Szabolcsi Miklós, Németh G. Béla, az Irodalomtudományi Intézet munkatársainak nagy része, Köpeczi Béla és Aczél szakértői körének a hetvenes években kiemelkedő legtöbb kulcsembere is, Ancsel Éva például. Ezzel szemben az új tankönyvek és tantervek ellen volt Pándin, Királyon és az ELTE többi magyar irodalommal foglalkozó tanszékének vezetőin kívül Nagy Péter, Fekete Sándor, Rényi Péter, Tóth Dezső, Szerdahelyi István.

Aczél számára a háború lehátvése fontosabb volt, mint a háború kimenetele. A vitatkozókval való viszony jobban érdekelte, mint a tankönyvek sorsa. Utasította a minisztériumot, hogy vegyék komolyan és vitassák meg a tanszék-vezetők kifogásait, leállította a tankönyv nyomdai munkálatait, és a tankönyvet kiadta szuperlektorálásra egy inkább tankönyvpárti bizalmasának (Ancsel Évának), egy inkább tankönyvellenes bizalmasának (Tóth Dezsőnek) és az elsős tankönyv középpontjában álló irodalmi korszak egyik szak-

³ A „tankönyvháború” eseményeinek kronológiája, a viták ismertetése, a fontosabb cikkek és dokumentumok szövege: Tankönyvháború, szerk.: Pála Károly, Argumen-

tum Könyvkiadó – MTA Irodalomtudományi Intézete, 1991, 515–518. o.

⁴ L. Agárdi Péter interjúja, Rejtőzkódó legendárium, 259–260. o.

tekintélyének (Tarnóc Mártonnak). A 168 Órában kibontakozó tankönyvvitát Aczél leállította.

Az egész hosszú és kiterjedt tankönyvháborúra, amelyet itt még vázlatosan sem követhetünk végig, az volt a jellemző, hogy a tankönyvek ellenzői erősebb pozícióban voltak a sajtóban, gyakrabban és látványosabban tudták megjeleníteni a nézeteiket, több ízben meg tudták akadályozni, hogy a tankönyveket pártoló, a bírálatokra válaszoló írások megjelenjenek (például 1982-ben azt, hogy a Medvetánc megjelenesse a József Attila Kör tankönyvvitájának anyagát, vagy hogy a Népszabadság megjelenesse a szerzők válaszát, illetve Szabolcsi Miklós reagálását Nagy Péter rendkívül kemény hangú kritikájára), de a tankönyvek megjelenését és bevezetését nem tudták leállítani. Csupán a harmadikos és negyedik tankönyv megjelenését sikerült elkésetni (s ily módon csak kényszermegoldásokkal kitölthető vákuumot teremteni a gimnáziumi irodalomoktatásban), valamint a szerzők kedvét sikerült elvenni a negyedik tankönyvtől. A negyedik tankönyv két kötetét már Madocsi László, a Radnóti Gimnázium tanára jegyezte. Az ő tankönyve még az addigiaknál is élesebb vitákat váltott ki.

Aczél úgy próbálta igazgatni az eseményeket, hogy a kutyák is ugathassanak, a karaván is haladhasson, és a vita ne nyúljon fel magasabb politikai szintekre.

A gimnáziumi tankönyvsorozat darabjai a nyolcvanas évek közepéig kisebb-nagyobb átdolgozások után, de eredeti karakterüket megtartva jelentek meg. A vitát a hetvenes évek végén még nagyjából sikerült a szakmai vita keretei között tartani, később egyre kevésbé. A negyedik tankönyv első kötetének megjelenése (1983 ősze) és főként a második kötet zárolása (1984 vé-

ge) után azonban a vita (a Debreceni Irodalmi Napokon, a Magyar Ifjúság, az Új Tükör hasábjain) már egyre inkább átpolitizálódott.

Az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközössége 1985. szeptember 6-án tanácskozást szervezett a negyedik tankönyvről: „Pándi és Király feltehetően olyan párthatározatot akartak kikényszeríteni, amely elrendeli a tantervek és tankönyvek felülvizsgálatát. Erre, akkor úgy tűnhetett, lehetőség nyílt annak következtében, hogy a kulturális politika pártirányításának élén Aczél Györgyöt Pál Lénárd váltotta föl. Aczél a tankönyvháború során mindvégig igyekezett elkerülni, hogy az ügy a Központi Bizottság elé kerüljön. Utódja viszont nemigen foglalkozott a tankönyvvitával, így az eddig szakmai kérdésként kezelt polémia e politikai szinten is egyre inkább politikai-ideológiai színezetet kapott.”⁵ Aczél egykoron elsőszámú szakmai támasza, a „hármasszövetség” két tagjában Aczél bukása élesztette fel a reményt, hogy sikerrel küzdhetnek meg a harmadikkal. Ez volt a „hármasszövetség” történetének epilógusa.

Miközben a gimnáziumi tankönyvek körül nyilvánosan (is), a szakközépiskolai irodalomkönyvek körül csak a háttérben zajlanak a csatározások. Sok-sok egyezkedés, egyeztetés, átdolgozás után 1982 februárjában a minisztérium hivatalosan és peccsétesen engedélyezi Horgas Béla és Levendel Júlia negyedik szakközépiskolai tankönyvének kiadását és bevezetését. Azután levélben értesítik a szerzőket, hogy az engedélyezett tankönyvet mégsem engedélyezték, és szóban tájékoztatják őket, hogy azért nem, mert Konrád neve és műve nem szerepelhet a tankönyvben. Megjegyzendő, hogy mindezt Levendel Júlia 1982 júliusában az Élet és Irodalom hasábjain a nagyközönség tudomására hozhatta.⁶ Azt már természetesen

⁵ Tankönyvháború, 451. o.

⁶ Levendel Júlia: Árnyékbokszolás, 1982. július 16., és Tankönyvháború, 256-260. o.

nem, hogy az intézkedés, Konrád kitiltása a tankönyvekből – tudomásunk szerint – Aczél nevéhez fűződik.

Az 1981-es irodalompolitikai robbanássorozat – a Fiala József Attila Körének válsága, a Mozgó Világ első válsága, az Írószövetség közgyűlése és tisztújítása – 1980-ban kezdődött. 1980 a szavak, 1981 a tettek éve. 1980-ban kitör a fiatal írókról szóló vita az ÉS-ben és az Életünkben, a vita közepébe belescap a Szolidaritás lengyelországi forradalma. A FIJAK szentendrei összejövetele az első jelentékenyebb értelmiségi megmozdulás, amely már a lengyel események hatása alatt zajlik. Decemberben a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői Moszkvában találkoznak, és megtárgyalják az eurorakéták telepítésére vonatkozó NATO-döntés, az afganisztáni invázióra adott nyugati válaszlépések, a kapcsolatok lehűlése, a SALT II. szerződés ratifikálásának elhalasztása, a moszkvai olimpia széles körű bojkottja és a lengyelországi fordulat következtében kialakult helyzetet. Brezsnyev tájékoztatja szövetségeseit, hogy a lengyelországi helyzet rendkívül veszélyes, kettős hatalom alakult ki, és fel kell készülni a szükségállapot bevezetésének lehetőségére.⁷ Kádár hazaérkezése után két nappal a Politikai Bizottság elfogadja az első ellenzéki határozatot.

A Szentendrei Művelődési Központban 1980. október 30–31-én sok szentségtörő mondat elhangzott: Tóth Erzsébet azt javasolta Méray Tibor Nagy Imréről szóló könyvéről beszélve, hogy a hatalom a valóságnak megfelelően tájékoztasson, és ne hazudozzon többet a forradalomról. Többen hitet tettek a politikai pluralizmus mellett, Elek István a politikai intézményrendszer megvál-

toztatásának szükségességéről beszélt, és kijelentette, hogy „amíg a megfelelő politikai fórumok nincsenek meg, az irodalom kényszerűen felvállalja az ellenzéki szerepét.”⁸ Több felszólaló tiltakozott Csoóri Sándor esszéjének, az *Egy nomád értelmiségi naplójának* a Forrásból való kitiltása ellen. A közép-pontban (akárcsak Lakitelken) ezúttal is Szilágyi Ákos felszólalása állt. Szilágyi átfogóan és meglehetősen negatívan értékelte az atyáskodó és kiskorúsító kultúrpolitikát, és fölvezette a FIJAK követeléseit, amelyeket a kör vezetősége pontokba rendezve foglalt össze a találkozók végén: a FIJAK a továbbiakban a fiatal jelző elhagyásával, JAK néven, önálló költségvetéssel kíván működni, könyvkiadási, lapalapítási lehetőséget, sokszorosító gépet és ösztöndíj-odaítélési jogot igényel.⁹

A párizsi Irodalmi Újság által idézett ismeretlen levélíró ismeretlen forrás alapján arról tájékoztat, hogy a tanácskozás másnapján „Aczél György hisztérikus hangon hordta le Csák Gyulát, aki a párt képviselőjében vett részt a FIJAK konferenciáján,¹⁰ hogy miért nem védte meg a pártot és miért nem lépett fel a nyílt, ellenforradalmi uszítás ellen.”¹¹

Ez a közvetlen előzménye annak az eseménysornak, amely a FIJAK feloszlathatóságához és JAK-ként való feltámadásához vezet.

Mielőtt azonban ezzel foglalkoznánk, meg kell állnunk egy pillanatra az év végi ellenzéki határozatnál és a fiatal irodalomról szóló vitánál, amelynek válogatott anyaga a szentendrei konferencia anyagával együtt adta a JAK Füzetek első számát.¹²

A „fiatal irodalomról” szóló vita természetesen nem a „fiatal irodalomról” szólt, hanem az előregedett rendszerről.

⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt az ellenzékéről 1980. Társadalmi Szemle, 1992/5, 81. o.

⁸ Belügyi jelentés a szentendrei találkozóról, dokumentáció.

⁹ L. Beszélő összkiadás I. kötet, 132. o.

¹⁰ Csák Gyula nem a pártot, hanem az Írószövetség vezetését képviselte Szentendrén, ő volt a FIJAK felügye-

letével megbízott írószövetségi titkár. A pártot a TKKO munkatársai képviselték.

¹¹ Miért oszlatták fel a Fiala József Attila Körét. Irodalmi Újság, 1981/7–10, 3. o.

¹² FASÍRT, avagy viták a fiatal irodalomról. JAK Füzetek I., Magvető, 1982.

Ezt akkor is mindenki tudta, néhányan le is írták. A vita határkő volt a magyar közírás történetében. Ebben a vitában lehetett először (szinte) nyíltan megkérdőjelezni a közhatalom legitimitását. A vita lezárja a rendszer elbizonytalanodásának évtizedét és megnyitja a rendszer felbomlásának évtizedét. A Gdansktól Gdanskig tartó hetvenes évek az átmenetiség évtizede: már nem lehetett elképzelni, hogy a rendszer fönntartható és még nem lehetett elképzelni, hogy megbukhat. A bizonytalanság évtizedének reprezentatív összegzését Zalán Tibor, a felbomlás reprezentatív előképét Szilágyi Ákos adja.

Zalán Tibor: „Korunk uralkodó életérzése a bizonytalanság. (...) ...a bizonytalan korszakok biztonságot, a biztosak bizonytalanságot adnak az alkotóknak. Ez a nemzedék pedig észrevette. Észre kellett vennie. A társadalmi berendezkedés nyugalma és a homlokok mögötti zűrzavar mind elviselhetetlenebbé válik. (...) A bizonytalanság vállalása morális kötelesség. (...) Becsületbeli ügy megmondani az olvasónak: a világban nem biztos semminek a helye, még kevésbé a szerepe.”¹³

Szilágyi Ákos: a „fiatal”, mint az írók megkülönböztető jelzője, pusztán a tartalmi, ideológiai, esztétikai, politikai, pluralisztikus megkülönböztetés elfedésére szolgál, tehát a mindezeket elfedő rendszer legitimálására, természetűl valóként tételezésére szolgál. A „fiatal” jelző „az új irodalmi tendenciák és az új alkotók »kiskorúsításának«, »nivellálásának«, »eltömegesítésének« ideológemája. Annak a jól ismert ideológiai alkímiának a terméke, amely »úgy igazolja a társadalmi viszonyokat, hogy természetfölötti viszonyokká változtatja őket« (P. Bourdieu). (...) »A fiatal irodalom« ideológiája így mindenekelőtt a főnálló keretek védelmét jelentette.”¹⁴ És itt jön a FASÍRT: »Normális« körülmények között (értsd: irodalmi szükség-

letek szerint, létező eszmei és poétikai ellentétek vagy különbségek köré szerveződő, öntörvényű irodalmi életben) egy vita, egy folyóirat, egy antológia, egy irodalmi csoportosulás vagy egy irodalmi botrány – az irodalmi élet saját működése. Ehhez képest a mi irodalmunk még ma is egészen más mechanizmus képét mutatja: előttünk áll egy – az irodalmi élet festékével gondosan lekent – gépezet, amelybe fenn betöltik a kész, önmagukban esetleg szuverén véleményeket, műveket, irodalmi szándékokat, és lenn viták, folyóiratok stb. jönnek ki belőle. Azaz mire kijönnek, ez lesz belőle: fasiozott.”¹⁵ Eddigi példáinkból (mondjuk) a népi írói határozattól a tankönyvháborúig láthatjuk, hogy Aczél valóban a nézetek összefasírozására fordította munkaerejének jelentős részét. Ha valóban az a normális, amit Szilágyi magától értetődően annak nevez, tudniillik az irodalmi élet öntörvényűsége, akkor Aczél egész életműve, több évtizedes munkássága nem normális. Szilágyi Ákos meghirdeti a levonulást arról a pályáról, amelyen Aczél játszik: „Mikor tehát az irodalom – mint közéleti intézmény és nyilvánosság – autonómiájáról, az irodalmár mint irodalmi közember önállóságáról, szabadságáról esik szó..., nem újabb privilégiumokat kell kikunyerálni az irodalom számára az állammal egygyé vált közhatalomtól, amely épp ezért érintetlen marad. Tetszik vagy sem, itt épp a közhatalom jellegét kell érinteni, és szó sem lehet kérésről: vagy érett rá az idő, és érettek vagyunk rá mi is..., hogy ésszerű kezdeményezésekkel kezünkbe vegyük és visszavegyük azt a hatalmat, amennyire egyénileg, csoportosan, osztályként szükségünk van – vagy pedig nem.”¹⁶ Ennél világosabban nem lehet elutasítani azt, ami Aczél lényege: a (kultur)politika perszonális, peticionális és okkasionális működésmódját.

Szilágyi Ákost és Csoóri Sándort az

¹³ Uo. 54–55. o.

¹⁴ Uo. 77., 81. o.

¹⁵ Uo. 86–87. o.

¹⁶ Uo. 91. o.

elutasítás, a petíciós kommunikációs, a „panaszos hang” elutasítása kapcsolja össze a vitában. Szilágyi: „Végtére is egy »fasírozott« legalább ne panaszkodjék. Kiti érdekelnek bűdösödő álmai arról, hogy egykor ő is hús volt, és mostoha sorsának a készülék az okozója?! Csak hogy a »fasírozott« imád panaszkodni. Egy irodalmi »fasírozottat« már messziről felismerhetünk arról, hogy árad belőle a panasz. Fasírt-lelkének ez némi nyugalmat ad. Ám a panaszkodás nem panaszkodást szül. A megkönnyebbülés ősi mechanizmusát követi: jól kisírjuk magunkat Politika-papa keblén, aztán minden folytatódik ugyanott és ugyanúgy, ahol és ahogy annak előtte.”¹⁷ Senkinek a keblét annyi könny nem áztatta, mint „Aczél papáét”, senki úgy, mint ő, nem igyekezett a keblére gyűjteni minden zokogó író kobakot.

26

Csoóri is azzal kapcsolódik be a vitába, hogy „mintha nem is vitatkozó írásokat olvasnék, hanem panaszos üzeneteket. (...) Mert vallani már régóta szabad... Elismerni leveretésünket, elismerni azt, hogy halál kacérokodik velünk a nyári délutánokon, s gyöngék vagyunk az ellenkezésben, de megkérdezni, hogy kiért és miért maradtunk lelkileg angolkórosok, már nem ajánlatos. Illetve, ami még ennél a helyzetnél is rosszabb: a számonkérő hang eszünkbe se jut. (...) Nem kell... feltétlenül másik megszervezett erő ahhoz, hogy egy országban »kettős hatalom« alakuljon ki: elég a lelkekben lejátszódó meghasonlás. Elég, ha az egyének – nyílt szembeszegülés helyett – elszakadnak a központi akarattól, és más értékrendet alakítanak ki magukban, mint a hivatalos szervek. (...) A néma bíráló azonban csak félmegoldás, mert abból, amit hagy magában megbukni az ember, nem lesz igazi győzelem soha: fáradtság lesz, közöny, meddőség, tanácstalanság.” Az irodalomnak „a siránkozásokon és botrányos leltárkészítéseken túl meg kell

tanulnia föllázadni a cselekvés jogáért küzdő élet nevében.”¹⁸

Aczél számára megrendítő, a belső biztonságát megrendítő tapasztalat a „lelki kettős hatalom” kialakulása. A Lendvai Pállal folytatott beszélgetés során fejtette ki Aczél, hogy: a legkritikusabb embert is szeretem, ha többes szám első személyben beszél, és nem azt mondja, hogy „ők!”. Illyéssel, Veressel, Tamásival mindig ez kötött össze, az, hogy a nép az egy szent dolog. Ezeknek az ellenzékieknek ez a nép semmi!¹⁹

Aczél pályájának felívelő szakaszát azzal az önbecsüléssel, önérteterősítő tapasztalattal élte át, hogy a hatalmat sikerül egyre inkább áttolni az „ők” kategóriájából a „mi” kategóriájába. Pályájának leszálló ágát azzal az önbecsülési válsággal, önértetgyengítő tapasztalattal élte át, hogy újra szétcsúszik, amit összetolt, újra kialakul a „mi” és az „ők” kettős hatalma. Aczél ugyanazon az alapon, a nemzeti célközösség alapján tételte a „mi” és az „ők” egységét, amilyen alapon Csoóri tagadja azt. Csoóri a nemzetkarakterológia huszadik századi változatának egyik alapozójára, Ortegára utalva („minden nemzet más szellem. Tehát más kultúra is – tegyük hozzá. Más érzés és más gondolkodás fölismerhető rendszere”) azzal zárja le a gondolatmenetét, hogy „ha egy nemzet nem közös vállalkozás, akkor minden mozdulatában ott van a bizonytalanság reflexe. S ott van ez a szellemében is.”²⁰ Eörsi erre reagálva világosan szétválasztja az irodalmi és politikai pluralizmusért, a szétválás és egyesülés jogáért küzdő egységfront két szárnyát. Azokat, akik a „nemzeti erők” önálló közös megjelenéséért, a másfajta erők kényszertársbérletéből, alárendeltségéből való kiszabadításáért, tehát a nemzet közös vállalkozásának lehetőségéért küzdenek, azoktól, akik a szabadon szétváló és szövetkező szellemi vállalkozások nemzeti szabad piacáért küzdenek. Eörsi: „A nemzet

¹⁷ Uo. 87. o.

¹⁸ Uo. 102–105. o.

¹⁹ Lendvai Pál beszélgetése Aczél Györggyel, 1980., magánfelvétel, kézirat.

²⁰ Fasírt, 104–105. o.

nem lehet közös vállalkozás, amíg érdekelletétek szabdalják keresztül-kasul. Nem véletlen, hogy Csoóri sem próbálja megadni e közös vállalkozás programját. (...) Az irodalomnak – és általában a nemzetet alkotó különféle osztályok, rétegek, személyek közérzetének – az lenne jót, ha a nem létező közös vállalkozás helyett érdekellentéteit artikulálhatná nyíltan, ha tehát a »cselekvés jogáért küzdő élet« a közös vállalkozás helyett olyan nemzeti közösségért vállalhatna áldozatot, mely belső konfliktusait szabadon és lényegi megalkuvások nélkül küzdheti végig.²¹

Meg kell jegyezni, hogy az ÉS vitájában a hatalom szövetségesei már igen kis számmal és súllyal vannak jelen. Kádár ki is fakad a Politikai Bizottságban, hogy az ÉS-ben hónapokig írtak összevissza vadabbnál vadabb dolgokat, míg végre az első pozitív írás megjelent.²² Azon a PB-ülésen mondta ezt Kádár, amelyen elfogadták az első ellenzéki határozatot.

Az első ellenzéki határozat elsősorban külpolitikai okokból, a „hidegháború felmelegedésére” való tekintettel született, de természetesen belpolitikai törekvések is kapcsolódtak hozzá. A határozat előkészítése során két koncepció, illetve azok variánsai ütköztek össze.²³ Egyre szélesebb körre kiterjedő, de enyhébb, és egy szűkebb körre vonatkozó, de szigorúbb koncepció körvonalazódott. Aczél és Knopp az első változatot támogatták. Azt, hogy a határozat egy kétpólusú ellenzékét jelenítsen meg, amelyben az úgynevezett „nacionalista ellenzék”, tehát a nép-nemzeti szárny is benne van. Az adminisztratív, belügyi eszközök ne kapjanak nagy hangsúlyt, és a dokumentum foglalkozzon alaposabban az ellenzéki szárny térnyerése mögött álló, a reális

társadalmi problémákkal és az azokra reagáló reformlépésekkel. Többen (Király István, Pozsgay Imre) felléptek annak érdekében, hogy a népi-nemzeti szárnyat vegyék ki az ellenzéki kategóriájából, ne zárják össze a „valódi” ellenzékkel. A pártközpontban folyó vitában az APO és a PTO is ehhez az állásponthoz csatlakozott azzal, hogy a szűkebben vett ellenzékkel szemben már nagyobb hangsúllyal lehet utalni a belügyi, adminisztratív lépések alkalmazásának lehetőségeire. A viták során az előterjesztés önkritikai, problematizáló elemei, reformpárti hangsúlyai meggyöngültek, de alapjában véve még az előterjesztés végső változata is Aczél szándékainak felelt meg, ami nem csoda, hiszen a TKKO-n készült. Az előterjesztés megemlítette a „nacionalista” típusú ellenzéki tevékenységet is, viszont nem szerepelt benne az ellenzéki tevékenységgel foglalkozó operatív bizottság létrehozásának terve, ami pedig erős támogatást kapott a pártközpontbeli viták során.

A Politikai Bizottság vitája azonban a másik koncepció felé toltá el a határozatot. Már nem esett szó „nacionalista tevékenységről”, annál inkább az operatív csoportról. Érvényesült az a terv, amelyet az előterjesztőknek még sikerült kivédeniük. Mindebben nyilvánvalóan döntő szerepe volt Kádárnak, aki az előzetes viták során inkább Aczél koncepcióját támogatta, a PB-ülésen viszont nem, ott a dokumentum „keményítésén” dolgozott. Alighanem a Varsói Szerződés pártvezetőinek moszkvai csúcstalálkozóján történtek módosították az elképzeléseit. Kádárnak a Politikai Bizottság vitáján elhangzott hozzászólását és zárszavát ismerjük, a többiek hozzászólását nem.²⁴ Kádár a hozzászólásában rögzítette a fogalmakat és

²¹ Uo. 116. o.

²² MOL, 288. f., 5. cs./815. őe.

²³ A határozat szövegét Sipos Levente publikálta először: MSZMP-dokumentum az ellenzékéről, Társadalmi Szemle, 1992/2. A határozat megszületésének körülményeiről I. ott, valamint: Csizmadia: i. m., Monográfia, 189–196. o.

²⁴ Ahogy azt Sipos Levente is említi a dokumentumból kapcsolt kommentárjában, a PB-ülésekről 1968 után

nem készültek írásos jegyzőkönyvek, csak kivételes esetekben készül gépirat a hangfelvételtől, s általában az sem tartalmazza a vita egész anyagát, hanem többnyire csak Kádár hozzászólását. Ebben az esetben is csak ez áll rendelkezésünkre. A PB-ülések hangfelvételeinek a Magyar Országos levéltár birtokában lévő hangfelvételei jelenleg nem kutathatók.

a fokozatokat. Ellenzéki(eskedő) az, aki a fő kérdésekben egyetért, a részletekben nem, tehát a szocializmus keretei között marad. Ellenség az, aki a rendszer, a szocializmus ellensége. A feladat: „leszámolni az ellenséggel, elszigetelni az ellenzékieket, megnyerni az ingadozókat”. Kádár visszautasította az előterjesztés szociologikus elemeit, azt, hogy az ellenzékiiséget valóságos társadalmi problémák is motiválhatják: a szociális kérdések nem tartoznak ide, a „szegények, egyebek – ez ezeket nem érdekli, ez nekik csak hazug ürügy”. Kádárnak más a munkahipotézise: sokkal több az író, művész, filmes, szociológus, közgazdász, mint amennyit a társadalom igényel, s a főlöleg hóbörög. Tessék ezeket igény szerint képezni! Kádár megerősíti az ellenség(es) terminus használatát, a belügyi fellépés lehetőségére való utalásokat: „Másfél évvel ezelőtt, amikor a »chartások« aláírási akciója volt, nem alkalmaztunk velük szemben adminisztratív eszközöket, úgy csináltunk, mintha semmi nem lett volna. Nem utolsósorban azért, mert alig várták, hogy néhány napra leültesük őket, s mártírok lehessenek. Figyelembe kell venni azonban, hogy más a mai helyzet, és ha ma ülni akarnak, akkor ülni fognak, de semmiképpen nem egy-két napot vagy hetet, hogy megdicsőüljenek, hanem a megfelelő szigorú törvények szerint.”

A helyzet – bár Kádár nem mondja ki – elsősorban Lengyelország miatt más. Kádár arra számít, hogy a lengyelországi tapasztalatok nyomán az ellenzék vezetői legközelebb azt az utasítást kapják Nyugatról, hogy szervezzenek „munkásbázist”: „ha ez bekövetkezik – ezt előre megmondhatjuk –, akkor minden pardon megszűnik”. A Kádár által kilátásba helyezett hosszabb börtönbüntetések elmaradásának valószínűleg az a magyarázata, hogy az ellenzék nem próbálkozott „munkásbázis” szervezésével.

Kádár megerősíti azt is, hogy a kettős publikálás csak rövid ideig tűrhető. (Van, aki úgy tudja, hogy Aczél a PB-ben a kettős publikálás tilalma ellen szavaz. Nincs kizárva, de a kettős publikálást lehetővé tevő döntéseket mindenesetre már az előterjesztés is szerkesztői hibáknak nevezte.)²⁵

Az operatív csoportot azzal a céllal hozták létre, hogy „kísérje figyelemmel az ellenzéki csoportok tevékenységét, elemezze főbb politikai törekvéseiket, dolgozzon ki javaslatokat az ezekkel kapcsolatos teendőkre, és rendszeresen tájékoztassa e kérdésekről a párt vezető testületeit.”²⁶ Mivel az ellenzékkel kapcsolatos teendőknél – annak az álláspontnak megfelelően, hogy ez „nem elsősorban” belügyi kérdés – a TKKO volt a gazdája, a határozat szerint az operatív csoportot is a TKKO illetékes osztályvezetőjének kellett vezetnie. A pártközpont más osztályainak képviselői és a Budapesti Pártbizottság ideológiai titkára mellett a BM képviselője is részt vett a bizottságban. A bizottság tevékenységéről szinte semmit sem tudunk, de mivel a bizottságot Knopp András vezette, a legnagyobb hatalmú tagja pedig az Aczéllal szoros kapcsolatban álló Harangozó Szilveszter belügyminiszter-helyettes volt, feltételezhetjük, hogy Aczélnek komoly befolyása lehetett a csoport működésére.

A kettős publikálás tilalmának érvényesítéséhez szükség volt azoknak a listájára, akikre a tilalom, pontosabban az előzetes konzultációs kötelezettség vonatkozott. (A tilalom alá eső szerzők publikálására lehetett külön engedélyt kérni, esetenként kapni is. Így kapott például a Valóság egészen kivételesen lehetőséget 1982-ben egy Konrád-írás publikálására.) A listát a TKKO-nak kellett összeállítania és ismertetnie. A konzultációs listát az 1981. május 20-i főszerkesztői értekez-

²⁵ Kádár hozzászólása és zárszava: MOL, 288. f., 5. cs./815. öe.

²⁶ Csizmadia i. m., Dokumentumok, 117. o.

leten ismertették. Szóban. Írásban soha senki nem kapta meg, hivatalos dokumentum formájában soha, senki nem látta azóta sem, csak a megsértéséért lehetett írásbeli figyelmeztetést kapni. (Elsőként Kulin Ferenc kapott ilyet Radnóti Sándor engedély nélküli publikálásáért a Mozgó Világ 1981/7. számában.)²⁷ A Valóság ugyanakkor nemcsak visszautasította Radnóti Sándor egyik írását, ami önmagában még egy tiltott szerző esetében sem bűn, de a lap szerkesztője, Sükösd Mihály még azt is szükségesnek tartotta, hogy késedelem nélkül nyilvánosan elítélje a nyilvánosságtól megfosztott tanulmányt.²⁸

Aczél a határozat után nyilvános fellépéseiben természetesen átvette annak szellemét, vagyis a megegyezésre alkalmas „nacionalista” rész kérdésekben másként gondolkodók és a mindenre alkalmatlan, reménytelen törpe minoritás határozott megkülönböztetését. A France-Culture Panorama Magyarországról szóló műsorában azt nyilatkozta 1981 áprilisában: „Azok, akiket Önöknél eltérő gondolkodásúaknak²⁹ neveznek, elhanyagolhatóan kicsi csoportot képviselnek Magyarországon. Két részből állnak. Az egyik rész olyan nacionalista nézetű írókból, akik nem elég toleráns módon közelítik meg a Magyarországon oly nagy és fontos nemzetiségi kérdést, valamint a Kelet-Európában, de a világon másutt is fölgyűlt problémákat... De ezek többségével is azért egyetértésre lehet jutni a viták alapján. A másik olyan kis csoport, amelyet Franciaországban favorizálnak elsősorban, és amely számomra elég tragikomikus. (...) Egy közepes képességű író, vagy egy nem túl magas képzettségű szociológus, ha nagy nyilvánosságot kálnak neki, akkor él vele.”³⁰

Mint láttuk, a pártvezetés semmitől nem rettegett annyira, mint attól, hogy a magyar ellenzék „munkásbázist” szervez magának. Ezt a félelmet aktivizálta a Szegényeket Támogató Alap. A SZETA céljainak és tevékenységének megfelelően valóban a munkások és munkanélküliek közegeben mozgott. A TKKO jelentése kiemeli a SZETA és a lengyel ellenzék taktikájának a rokon-ságát.³¹ Ehhez képest az ellenzéki határozat elfogadása után két nappal egy nyilvános kiállítóhelyiségben a TKKO képzőművészeti felelősének, Bereczky Lorándnak a felügyelete mellett megnyílhatott a SZETA által szervezett nagy karácsonyi képzőművészeti kiállítás és vásár. Kérdés: hogyan?

A SZETA 1979 novemberében kezdett tevékenykedni, 1980 márciusában kapta a nevét. Az ellenzéki határozat már két magánlakáson tartott pénzgyűjtő SZETA-rendezvényről, többek között Eörsi és Konrád részvételével tartott felolvasóestről adott hírt. (A Schiffer Pál lakásán tartott felolvasóesten Aczél bizalmasa, Kardos György is megjelent.) A harmadik SZETA-rendezvény Kocsis Zoltán és Malina János hangversenye lett volna szeptember 11-én a (korszakos jelentőségű képzőművészeti zugkiállításról ismert) Iparterv épületében. A hangversenyt az utolsó előtti napon betiltották (alighanem a lengyelországi események hatására). Novemberben a SZETA vezetői rendőrhatósági figyelmeztetésben részesültek: tevékenységük büntetendő, s ha folytatják, akkor büntetőjogi felelősségrevonásra számíthatnak.

Mi történt ezután? Az Irodalmi Újság beszámolója szerint a rendőrhatósági figyelmeztetés ellenére „a mozgalmat kezdeményező fiatal értelmiségiek tovább szervezték már megindított vál-

²⁷ Mozgó Világ, pro domo feljegyzés a lappal kapcsolatos hatósági intézkedések történetéről, TKKO, 1983. november, magándokumentáció.

²⁸ Sükösd Mihály: Az érvénytelen Lukács, Új Tükör, 1981. április 12.

²⁹ A szöveget alighanem franciából fordították vissza,

így lettek a „másként gondolkodók” „eltérő gondolkodásúak”.

³⁰ A France-Culture Panorama Magyarországról szóló adásának szövegvonata.

³¹ Csizmadia i.m., Dokumentumok, 110-111. o.

lalkozásukat: műtárgyak karácsonyi vásárát a szegények javára. 177 művészt nyertek meg részvételre, köztük olyan ismert egyéniségeket, mint Barcsay Jenő, Bálint Endre, Borsos Miklós, Deim Pál, Erdély Miklós, Gyarmathy Tihamér, Jakovits József, Karátson Gábor, Keserű Ilona, Maurer Dóra, Nádler István, Pauer Gyula, Reich Károly, Szántó Piroska, Szemes Zsuzsa, Vajda Júlia. Decemberben váratlan fordulat következett be a hatóságok magatartásában. A művészek megtarthatták kiállításukat és aukciójukat, és nem is magánlakáson, ahogy eredetileg tervezték, hanem a Hazafias Népfront IX. kerületi helyiségében. A kiállítás december 11-én nyílt meg és 14-ig tartott. (...) Rövid három nap alatt a kiállításnak több ezer látogatója volt. (...) A megmozdulás összesen 150 ezer forintot eredményezett a szegények javára.”³²

Ugyanez a következőképpen szerepel a TKKO jelentésében: „Az ellenzék akcióival kapcsolatban ugyanakkor aktívabb és kezdeményezőbb fellépésre van szükség mindazokon a területeken, ahol ilyesfajta tevékenységgel találkozhatnak az illetékes állami és társadalmi szervek, a pártszervezetek. Ilyen kezdeményezések máris történtek, s ezek eredményessége is lemérhető. Sikerült például megakadályozni, hogy a SZETA következő akciója, egy a »szegények javára« szervezett művészeti aukció a SZETA égisze alatt kerüljön megrendezésre.”³³

Ez Aczél mesteri manővereinek egyike. Aczél informális csatornákon üzen az aukció szervezőinek, hogy engedélyezi a képvásárt, megvédi az akciót, biztosítja hozzá a törvényes, nyilvános körülményeket és feltételeket. A demokratikus ellenzék emlékezetében ez így is rögzült meg, és ez egyike az igen kevés jó pontnak, amit a demokratikus ellenzék emlékezete Aczél neve mellé bejegyzett.

A másik oldalra pedig Aczél bemutatott egy példaértékű akciót: hogy kell

egy veszélyes, nagyszabású szervezkedést úgy leszerelni, úgy elvenni az ellenzektől, hogy ne legyen belőle semmilyen kellemetlenség. A pártvezetés felé Aczél az aukciót a HNF rendezvényének könyvelte el. A vernisszáson jelen lévő félezer ember számára nem volt kétséges, kiknek a kiállítására jön. Mészöly Miklós, megnyitó beszéde végén, megköszöni a helyiséget a HNF-nek, előtte pedig úgy fogalmaz, hogy „Azok a fiatalok, akik minden ellenérték és dicséretvárás nélkül végezték el ezt a munkát, csupán azért, hogy a hazai szegényeket támogassák, kapják meg tőlünk itt a névteleneknek kiosztható legnagyobb elismerést.”³⁴

Megjegyzendő, hogy Aczél azt engedélyezte, amit betiltani semmiképp nem tudott volna. Magánlakáson zajló rendezvények meghíúsítására a magyarországi hatalom nemigen vállalkozott. A SZETA korábbi és későbbi magánlakáson zajló rendezvényeit sem tiltották be. Az előfordult, hogy a repülő egyetem egyik szállásadóját állásvesztéssel fenyegetve rákényszerítették, hogy ne adjon többé helyet az előadásoknak, de azt, hogy a rendőrség betörjön egy ilyen rendezvényre, Magyarországon nehezen lehetett elképzelni. Semmiképp nem Aczél lett volna az első, aki ezt kezdeményezi. Végképp nem lehetett volna szó erről egy olyan ügyben, amely a magyar képzőművészet élvonalát, több tucat neves mestert, köztük Aczél számos közelebbi ismerősét érinti.

A SZETA-val kapcsolatos „aktív és kezdeményező” fellépések 1981-ben is folytatódtnak. Áprilisban megrendezték a „többszörösen hátrányos helyzettel” foglalkozó tudományos tanácskozást. A jelentés előrejelzése szerint: „A SZETA tevékenységének elszigetelése és a »szegénységgel« kapcsolatos egész kérdéskör valóban tudományos és történelmileg hiteles elemzése céljából, és azért,

³² A Szegényeket Támogató Alap – összeállítás, Irodalmi Újság, 1981. január-február.

³³ Csizmadia i.m., Dokumentumok, 114. o.

³⁴ Irodalmi Újság, 1981. január-február.

hogy bemutassuk az ilyesfajta »karitatív« akciók korlátozottságát, a Szociológiai Társaság tudományos ülészakot fog rendezni a többoldalúan hátrányosan érintett rétegek helyzetéről, amelyre a SZETA aktív tagjait is meghívják. Ez lehetővé fogja tenni – általunk szervezett fórumon – a SZETA »ideológiájának« leleplezését.³⁵ Lehetővé is tette: Havas Gábor és Solt Otília szekcióülé- sen fejthették ki ama véleményüket, hogy szegénység létezik, ezért „szegénységről kell beszélni”, amit a jelen lévő „valóban tudományosan” elemző többség hitelesen megcáfolt – az APO második negyedévi beszámolója szerint.³⁶

A negyedik negyedévi APO-jelentés szerint pedig decemberben a szükségállapot bevezetése után a SZETA által meghirdetett lengyelországi segélyakció ellensúlyozására jelentetik meg a Vöröskereszt segélyfelhívását.³⁷

Az 1981-es év szépen mutatja, hogy negyedszázaddal a forradalom után mennyire megváltozott a hatalommal való tárgyalás, egyezkedés stílusa, morálja azáltal, hogy színre lépett egy nem félelemviselt, békeedzett nemzedék. A SZETA, a FIJAK, a Mozgó Világ útja (1981-ben!) egyaránt a tiltástól a türésig vezet egy sokkal kevésbé paternalista, polgárabb, mondhatnánk, gerincbarát tárgyalási folyamaton keresztül, míg azután az év végén, az Írószövetség közgyűlésén a folyamat már rögtön a türéssel kezdődik. Aczél ezzel a számára meglehetősen idegen, nehezen megközelíthető nemzedékkel is, ebben a neki oly kevésbé konveniens „mi és maguk” tárgyalásmódban is, az ellenzéki határozat és a „lengyel veszély” árnyékában is megpróbálta kiegyezé- ses keretek között tartani, amit lehet. Gyorsan kiderült, hogy amit lehet, azért lehet, mert a kiegyezé- ses keretekben is a kiegyezést rombolja – a FIJAK, a Mozgó Világ, az Írószövetség.

Aczél gyakran éri az a vád, hogy elmulasztotta megkötni az új szövetségeket, összehozni az új kiegyezést az új generációkkal a hetvenes–nyolcvanas években. Aczél nyilván sok mindent elmulasztott, amit megtehetett volna, de alapjában véve nem rajta múlott a dolog. Egy általa megváltoztathatatlan történelmi folyamatban a szövetségkötés és a kiegyezés fogalma távolabb sodródott egymástól, a kiegyezési lehetőségek jelentős része megegyezési lehetőséggé változott. Egyre több mérvadó csoporttal és személyiséggel nem lehetett együttműködésben kiegyezni, hanem csak egymás mellett (alatt, fölött) működésben, valamifajta modus vivendiben lehető- se megegyezni, és ezek a megegyezések módfelett sérülékenyeknek és boruléko- nyaknak bizonyultak, mert nem követ- ték, hanem tagadták a rendszer műkö- désének logikáját. Aczél a nyolcvanas években részletekben igen, de egészében nemigen tehetett mást, mint amit tett, az általa szolgált hatalom szempontjából már nem követhetett el döntő hibát, mert már nem volt a rendszernek olyan döntő lehetősége, amit elmulaszthatott volna megragadni.

A FIJAK vezetősége által Szentend- rén elfogadott programpontra Dobo- zy Imre, az Írószövetség elnöke decem- ber 1-jén válaszolt. Előzőleg Aczél is, Tóth Dezső is magához rendeli a FIJAK vezetőit. Nincs nyoma, hogy a találko- zók elmozdították volna a pozíciókat. Dobozy – hivatalosan a Művelődésügyi Minisztériummal egyetértésben, gya- korlatilag bizonyára Aczéllal és Óvári- val egyeztetve – azt válaszolja a FIJAK vezetőségének, hogy új nevet és pénzt kaphatnak, más nem. Könyvkiadási és lapkiadási joga magának az Írószöve- tésnek sincs, de esetleg indíthatnak egy új füzet sorozatot a kör tagjainak rész- vételével. Dobozy felkéri a FIJAK ve- zetését, hogy dolgozzanak ki egy átgon- doltabb programtervezetet.

³⁵ Csizmadia i. m., Dokumentumok, 114. o.

³⁶ MOL, 288. f., 11. cs./4472. öe.

³⁷ MOL, 288. FR., 11. cs./4403. öe.

Január 26-án a FIJAK taggyűlésén új vezetőséget választanak. A vezetőségben szinte mindenki benne van, akit a kultúrpolitika és az Írószövetség vezetése nem lát benne szívesen: Szilágyi Ákos elnök mellett Tóth Erzsébet, Zalán Tibor, Elek István, Lezsák Sándor, Reményi József Tamás stb. Aczél ismét hívhatja Szilágyit és nem hivatalos jellegű, személyes írásos tájékoztatást kér tőle a FIJAK elképzeléseiről a hónap végén esedékes PB-vitához. Szilágyi ezt a kérelmet hivatalosan a FIJAK vezetősége elé viszi, a vezetőség úgy dönt, hogy felhatalmazza Szilágyit a tájékoztató elkészítésére, de fenntartja azt az álláspontját, hogy „a hivatalos ügyek intézését ki kell vonni a személyes kapcsolatok köréből”.³⁸ Ekkor már megjelent a Kritika januári számában Szilágyi Ákos főttebb bőséggel idézett cikke (Szerdahelyi István megrendítőnek szánt, de meglehetősen erőtlen hivatalos ellencikkével), amely ideológiailag megalapozza a fenntartást.

32 Az Aczélnak szóló tájékoztatót február 26-án elküldték, de a személyes jellegét látványosan megtagadták azzal, hogy Óvárinak (a formális hierarchia szerint: Aczél főnökének!) és Dobozy Imrének is küldtek belőle egy-egy példányt. Hogy ezután mi történt, nem tudjuk pontosan. Aczél állítólag ismét személyesen beszélt minden érdekelttel, végül az Írószövetség titkársága március 9-én úgy határozott, hogy felhívja a FIJAK vezetőit, nyilatkozzanak arról, hogy a levélben foglaltakkal ellentétben hajlandók-e alávetni magukat az Írószövetség alapszabályának, a FIJAK működési szabályzatának, valamint az Írószövetség vezetősége és a politikai vezetés egyeztetett álláspontjának. Március 11-én ezt az állásfoglalást Dobozy a TKKO munkatársai, Molnár Ferenc, Agárdi Péter és Tóth Dezső miniszterhelyettes jelentésében felolvasta a FIJAK vezetőségének, és feltette a kérdést: igen vagy nem? A FIJAK

vezetői azonban válasz helyett fél óra szünetet kértek, és válaszevelet szerkesztettek: a föltett kérdés a tervezettel kapcsolatban nem is indokolt és nem is megválaszolható. A válaszevelet átadták, Dobozy pedig felolvasta a kielégítő válasz elmaradásának esetére előkészített titkársági határozatot a FIJAK tevékenységének felfüggesztéséről.

Nehéz megmondani, hogy ténylegesen ki hozta az Írószövetség titkárságának határozatát. Dobozy fölfelé mutogatott, Aczél lefelé. Aczél az ezúttal is kétes hitelű híresztelések szerint arra utalt, hogy ő nem tud segíteni azokon, akik szétterítik a személyes tájékoztatásra kért anyagot: a FIJAK tervezete egészen használható, „csak hát elkövették azt a hibát, hogy odaadták az Írószövetségnek is; így olyan pályára került, ahol én már nem avatkozhatom bele a dolgokba”.³⁹

Az az igazság, hogy a FIJAK vezetőségének ekkori álláspontja, amit a döntés megszületésekor nemcsak a tervezetből, hanem a FIJAK vezetőségi üléseiről készült belügyi jelentésekből is ismerhettek az érdekeltek, messzemenően alkalmas volt rá, hogy mind Aczél és a kultúrpolitika többi potentátját, mind az Írószövetség elnökét megrémítse. A február 5-i vezetőségi ülés emlékeztetője szerint: „A József Attila Kör nem az úgynevezett fiatal írók szervezete... A József Attila Kör a legújabb magyar irodalom szervezete. Feladata az irodalom szervezése, új irodalmi nyilvánosság-formák bevezetése, az új írók érdekvédelme – anyagi és szellemi értelemben egyaránt... Elkülönül az Írószövetségtől... Felügyeleti szerve nem az Írószövetség, hanem a Művelődésügyi Minisztérium... Az Írószövetség konzultatív jogkörű szerv a JAK mellett.” A JAK „tevékenységével az élő autonómia kibontakozását, az irodalmi irányzatok szabad megszerveződését kívánja megkönnyíteni.”⁴⁰ A két héttel

³⁸ Eszmecsere és konzultáció a fiatal írók önállósodási törekvéseiről. Beszélő össziadás I. kötet, 133. o. (A név nélkül megjelent cikk szerzője Tamás Gáspár Miklós.)

³⁹ Uo. 143. o.

⁴⁰ A FIJAK 1981. február 5-i vezetőségi ülésének emlékeztetője.

későbbi vezetőségi ülés emlékeztetőjéből kiderül, hogy megkezdték a FIJAK vidéki csoportjainak szervezését, elhatározták, hogy a korhatár eltörlésével együtt levélben hívják fel az Írószövetségből kimaradt 35 év feletti írók figyelmét a csatlakozás lehetőségére.⁴¹

Nem volt tehát alaptalan az a félelem, hogy a FIJAK egy új, független, alternatív Írószövetséggé akar átalakulni. Ez a lehetőség az Írószövetség elnöke számára is, Aczél számára is éppen eléggé ijesztő volt, hogy ne kelljen sokáig biztatniuk egymást ennek megakadályozására. Még az is lehet, hogy a felfüggesztésnek az volt a legfontosabb funkciója, hogy ne lehessen megrendezni áprilisban Pécsen a FIJAK *Munkások a művek a munkások között* címmel tervezett rendezvényét. Mint láttuk, a lengyelországi válság kirobbanása óta ez a téma rendkívül kényesnek számított. Aligha zajlott volna le úgy a rendezvény, hogy szóba ne kerültek volna a munkások és az alkotó értelmiség viszonyának lengyelországi tapasztalatai. A lengyelországi folyamatok az első drámai csúcsponthoz közelednek, ekkor tiltják be a *Mozgó Világ* lengyel útibeszámolót tartalmazó számát is.

A FIJAK felfüggesztése meglehetősen felháborodást váltott ki az Írószövetség választmányában. A választmány is, az Írószövetség KISZ-bizottsága is levélben, határozatban sürgette a FIJAK helyzetének rendezését. Június végétől őszig zajlanak a meglehetősen bonyolult és aggályosan formalizált tárgyalások a FIJAK újjáalakulásáról. A (FI)JAK elérte a „fiatal” jelző törlését, valamelyest lazult az írószövetségi felügyelete, lényegében önállóságot kapott a Móricz Zsigmond-ösztöndíj odaítélésében, és elérte, hogy megindulhasson az önállóan szerkesztett füzetsorozata. Ezzel szemben nem érte el a korhatár és az Írószövetség felügyeleti jogának az eltörlését, és el kellett fogad-

nia, hogy a füzetsorozatért a politikai felelősséget (vagyis a politikai felügyeletet) a *Magvető* Kiadó vállalja. A kompromisszum lényegét úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a JAK megkapta a verbális felforgatás feltételeit, de lemondott az intézményes felforgatás (az alternatív írószövetség létrehozása) feltételeiről. A kompromisszum borulékony volt, hiszen a JAK a verbális felforgatás eszközeivel az intézményes felforgatás szükségességét terjesztette.

Lényegében a *Mozgó Világgal* kötött kompromisszum is hasonló volt: a főszerkesztő vállalja, hogy tiszteletben tartja a folyóiratok politikai irányításának kialakult gyakorlatát, s ennek fejében az a csapat tarthatja meg a folyóiratot, amely alapvető beállítottságánál fogva csak a politikai irányítás számára elfogadhatatlan lapot tud szerkeszteni. Ezek a borulékony kompromisszumok másfél-két év múltán a JAK esetében is, a *Mozgó Világ* esetében is, az Írószövetség esetében is felborulnak, és ezek a borulások (más tényezőkkel együtt) végül is Aczél bukásához vezetnek.

Természetesen nem tudjuk pontosan, hogy Aczél milyen mélységben vett részt a kompromisszum kidolgozásában. Az biztos, hogy a *Magvető* Kiadót, illetve a kiadót igazgató bizalmasát ő kapcsolta hozzá a JAK Füzetekhez, ő bízta rá Kardos Györgyre a sorozat politikai gondviselését. A JAK Füzetekkel a későbbiek során voltak olykor problémák, de az kétségtelen, hogy a JAK Füzetek első darabjaként megjelenített a JAK fölforgató társadalmi-politikai mondanivalójának alapszövegeit hiánytalanul tartalmazó *Fasírt* kötet.

Az Írószövetség 1981. december 12–13-án megtartott közgyűlésén is megmutakozott a hatalom verbális és intézményes toleranciája közti különbség. A közgyűlés vitája – különösen az első nap, amikor a lengyelországi szűkségállapot hírének csendesítő hatása még nem mutatkozott – elég éles volt ahhoz, hogy másnap a hatalom szövetségesei közül „Lázár István egyenesen

⁴¹ A FIJAK 1981. február 19-i vezetőségi ülésének emlékeztetője.

a Köztársaság téri vérengzéssel hozza összefüggésbe az előző napi vitát”. Fekete Sándor pedig „óva intett a »szocializmuson belüli robbantástól«, és kifejtette, hogy az írók engedetlensége egykönnyen nálunk is katonai diktatúrához vezethet.⁴² Ezzel szemben Aczél György azzal kezdte a felszólalását, hogy jókedvvel hallgatta ezt a jóízű vitát,⁴³ és az APO következő negyedévi jelentése is arról tájékoztatta a Közpon-ti Bizottság tagjait, hogy a vita tartalmi része megfelelt az elvárásoknak. Ezzel szemben a szervezeti és személyi kérdésekben a kultúrpolitika „defenzívába” szorult.⁴⁴

A hatalomnak az volt az alapállása, hogy beszéljenek az írók, amit akarnak, csak az alapszabályzat és a választások legyenek rendben. Addig nem volt baj, amíg a felszólalók a hatalom álláspontjától többé-kevésbé eltérő nézeteket fejtegettek, de abban a pillanatban kitört a botrány, amint az egyeztetett alapszabály-tervezethez módosító javaslatokat terjesztettek be, és megszavazták, hogy a szavazás előtti napon osszák szét a választmányi tagságra jelöltek hivatalos listáját. Akkor valóban fennállt a lehetősége, hogy az elnökség feloszlattja a közgyűlést, Dobozy Imre fel is hívta a jelenlévők figyelmét, hogy ez be fog következni, ha nem változtatnak a magatartásukon.

Az alapszabály-tervezethez benyújtott módosító javaslatokat végül is sajátos procedúrával hatástalanították: a választmány megválasztásában érvényesült a tagok választási szabadsága, ellenben a szabadon választott választmány az előre egyeztetett személyeket választotta meg tisztségviselőkné. Az említett APO-jelentés szerint az eredeti jelöltlistáról hat „elkötelezettet” szavaztak ki, négy párttagot: a „hármasszövetség” tagjait és Gyurkót, és a pár-

tonkíüliek közül Kolozsvári Grandpierre Emilt és Raffai Saroltát. A névsor világosan jelzi, hogy a kiszavazás Aczélnek is szólt. De a demokratikus ellenzékhez sorolható jelöltek, Konrád, Eörsi és Réz Pál sem kerültek be a választmányba.

A jelentés leírja, hogy a jelölőbizottság elnöke, Fekete Gyula a Művelődésügyi Minisztériummal egyeztetett tisztségviselői jelöltlistát (elnök: Hubay Miklós, alelnökök: Fekete Gyula, Fodor András, főtitkár: Jovánovics Miklós, titkárok: Csák Gyula, Nagy Gáspár) terjesztette az új választmány elé, ezt a választmány simán el is fogadta. Ennek érdekében a TKKO munkatársai „konzultáltak” a választmány kommunista tagjaival.⁴⁵ (Megjegyzendő, hogy a 67 tagú választmányba mindössze 14 párttag került be: kisebb volt a párttagok aránya a választmányban, mint a tagság egészében.⁴⁶ Talán az Írószövetség volt az egyetlen társadalmi szervezet az országban, amelynek vezető testületében az MSZMP alul-reprezentált volt.)

Aczél beszédének fő hangsúlya a szövetség megújítása: „a szövetséget újra és újra meg kell kötni”. Hosszan beszél a kihalt, nagy generációval kötött szövetség sikeréről, külön említi Déryt, Kodályt, aztán együtt az egész Parnasszust, akik a politikának hála „itt-hon érezték magukat ebben az országban”, és – közelebbi részletezés nélkül – a demokrácia irányába mutató jelentős politikai reformokat ígér: a szocializmusnak hosszabb távon csak egyfajta formája lehetséges, a szocialista demokrácia. 25 év alatt már sokat tettek ennek érdekében, „a legközelebbi években még többnek kell történnie”. Aczél ezúttal is békét hirdet, akárcsak öt éve, ezúttal a *Nyugat* és a *Szép Szó* tragikus szembenállására emlékeztetve. Azt tanácsolja az íróknak: ha majd szavaznak,

⁴² Írók egymás közt, Beszélő össziadás I. kötet, 114–115. o. (A név nélkül megjelent cikk szerzője Dalos György.)

⁴³ Aczél György hozzászólása az Írószövetség közgyűlésén, Élet és Irodalom, 1981. december 23.

⁴⁴ MOL, 288. f., 11. cs./4474 öe.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ L. Határozatok és dokumentumok 1980–1985, Kosuth, 1988, 415. o.

ne húzzák ki, inkább írják be vitapartnereiket. (Ez bizonyára besegítette volna a választmányba Aczél híveit.)⁴⁷

Aczél december 12-én mondja el a beszédét, december 13-án megfeszült idegekkel ingázik a közgyűlési terem és a lengyelországi híreket közlő rádiókészülékek között. (Még a hónapban el is utazik Lengyelországba.) Aczél beszéde is jelzi a reformretorika felhevülését a nyolcvanas évek elején. A lengyel események azzal fenyegettek, legalábbis Aczél és mások azt a fenyegetést érzékelték, hogy 1981. december 13-a hasonló hatással lesz a reformhullámra, mint amilyennel 1968. augusztus 21-e volt az akkorira.

Elég, ha csak arra emlékeztetünk, hogy 1981-ben Magyarország és Lengyelország egyszerre kérte felvételét a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Ezek az intézmények még az akkori hivatalos szovjet álláspont szerint is a tőkés kizsákmányolás eszközei voltak. Aczél a (Radics Katalin jegyezte, de Aczél által jóváhagyott) úti jelentés szerint három évvel későbbi lengyelországi útja során „hangsúlyozta a lengyel kommunisták és hazafiak 1981. december 13-i határozott fellépésének nemzeti és nemzetközi jelentőségét”.⁴⁸ Aczél természetesen akkor is ezt mondta volna, ha mást gondol, de valószínűleg nem gondolt mást. Alighanem valóban hálás volt a lengyel „kommunistáknak és hazafiaknak”, hogy a szovjet hadsereg helyett lerohanták magukat, s ezzel megóvták Magyarországot az 1968-as inváziót követő reformellenes hadjárat megismétlődésétől.

Kádár a szükségállapotra nem kivárással, nem fékezéssel reagál, hanem ellenkezőleg, fokozott aktivitással szervezi Magyarország fölvetését a Valutaalapba és a Világbankba; a lengyel eseményekből azt a következtetést vonja le, hogy ha Lengyelország megszállhatna magát, elkerülhette az idegen meg-

zállást, az azt jelzi, hogy a mozgáster kibővült. Aczél bizonyára átvette ezt a kádári következtetést, hiszen az az általa is helyeselt lépésekre vezetett. Például arra, hogy ismét a Moszkvában kevésbé kedvelt Aczél György legyen a KB kulturális titkára.

A kibővült mozgásteret azonban csak akkor lehet kitölteni, ha a magyar vezetés (is) le tud számolni az ellenzékkel. Az ellenzékkel szembeni és a reformok melletti határozottabb fellépés összetartozik. Ezen a meggyőződésen alapul a második ellenzéki határozat és Aczél második KB-titkári periódusa. Egyrészt az önerős leszámolási készség igazolására volt szükség (az első után tizenöt hónappal) a második ellenzéki határozatra.⁴⁹ Másrészt azért, mert az első után az ellenzékkel szembeni aktivitás helyett az ellenzéki aktivitás élénkült meg: megjelent a Kisúgó, a Beszélő, megalakult az AB Kiadó, egyre inkább „bejáródott” a Rajk László lakásán működő szamizdat butik, kialakulófélben volt tehát egy szolid ellenzéki infrastruktúra, és a lengyel „kettős hatalom” időszakában s a szükségállapot bevezetése után megerősödött a kelet-közép-európai ellenzék nemzetközi kapcsolatrendszere. A szükségállapot árnyékában kérdésessé vált a verbális tartalom és az intézményes forma fönt bemutatott kettősségének érvénye, hiszen a lengyelországi szükségállapot éppen az 1981-ben még legálisnak elismert intézmények sorát minősítette illegálisnak a benne „visszaélészerűen” megjelentetett illegális tartalom alapján. A szükségállapot legitimálásához (akárcsak 53-ban, 56-ban, 68-ban) a döntő jelentőségű külföldi beavatkozás tételét kellett a középpontba állítani. Ezt megkönnyítette a Reagan-adminisztráció, amely Carter emberjogi megközelítésével szemben a szovjet világrendszer (a „gonosz birodalma”) globális visszaszorítására, Jalta revíziójá-

⁴⁷ Élet és Irodalom, 1981. december 23.

⁴⁸ MOL, 288. f., 11.cs./4425. öe.

⁴⁹ A második ellenzéki határozatról l. részletesebben: Csizmadia i.m., Monográfia, 218–222. o.

ra koncentrált (ami Reagan elnökségének végére be is következett). Az ellenzék-konceptió is ennek megfelelően módosult: az ellenzéki – immáron – mindenekelőtt az ellenséges világrend ügynöke („objektíve” mindenestre). Ezt a fordulatot hangsúlyozza a PB határozatát megalapozó TKKO-jelentés is: a „polgári”, „áldradikális”, „kozmpolita” ellenzék jobbra tolódott, alapállásuk nyíltan ellenségesre fordult, a törekvései szorosan kapcsolódnak az imperalizmus szélesen kibontakozó antiszocialista propagandakampányához. A TKKO-jelentés most is kétpólusú ellenzékét tételez, a – jelentés szerint Csoóri Sándor vezette – „nacionalista beállítottságú ellenzéki csoportot” úgy hajlítja hozzá a módosult ellenzék-konceptióhoz, hogy ezt a csoportot a külső erők a szocialista országok közötti – a kisebbségi kérdésből kiinduló – viták provokálása végett pártfogolja. A határozat ezúttal sem veszi át a kétpólusú ellenzék képét, de már megemlékezik a „nacionalista uszításról” is.

36 A határozat konkrét intézkedéseket irányoz elő a sajtó megrendszabályozására: a „publikációs normák” szigorúbb érvényesítését, az „ellenséges nézetekkel” szembeni nyíltabb, offenzívabb konfrontációt, új tájékoztatási irányelveket és törvényt (ebből nem lett semmi), és káderpolitikai intézkedéseket. (Ezekből már lett valami. A káderpolitikai intézkedéseket már

Aczél KB-titkársága alatt hajtották végre. Egy éven belül új főszerkesztőket kaptak a napilapok. Igaz, hogy a napilapok az APO-hoz tartoztak, az APO pedig az ideológiai titkárhoz, de az ideológiai titkár, akárcsak Aczél első KB-titkári időszakának második részében, 1971 és 1974 között, most is az Aczélhoz közel álló Óvári volt, és Aczélnak nagy befolyása lehetett az új főszerkesztők kiválasztásában. A miniszterelnök-helyettesként Aczél által ellenőrzött Tájékoztatási Hivatal Aczél által választott vezetői, Bajnok Zsolt elnök a Magyar Hírlap élére, az Aczélhoz kiváltképp közel álló elnökhelyettes, Soltész István az ellenzéki határozatban külön is elítélt Magyar Nemzet élére kerültek. A főváros napilapjának, az Esti Hírlapnak a főszerkesztését a Budapesti Pártbizottság agit-prop. osztályának vezetője, Paizs Gábor vette át.

Az ellenzéki határozat előirányzott még az év végéig egy nagyszabású ideológiai tanácskozást az ellenzéki-ellenes csoportok tevékenységére való kitéréssel. Ami sok jót nem ígért: az ideológiai tanácskozás a hatvanas évek közepe óta is, 1973-ban is megtorló intézkedésekkel járt együtt.⁵⁰

---

⁵⁰ A jelentés és a határozat szövegét l. Csizmadia i. m., Dokumentum, 150–164. o.
Fejezet a készülő monográfiából; előkészületben a Sik Kiadónál.